

AKSIOLOGIK BIRLIKLARNING INGLIZ VA O'ZBEK NUTQIDAGI
IFODALANISHI VA ULARNING MULOQOTDAGI O'RNI

Supervisor: Odilova Gulchiroy Xusniddin qizi

Andijon davlat chet tillari instituti o'qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada aytilishicha aksiologik birliklar – bu til orqali ifoda etiladigan qadriyatlar majmui bo'lib, ular jamiyatdagi axloqiy, estetik, diniy va ijtimoiy tushunchalarni aks ettiradi. Har bir tilda bu birliklar xalqning tarixiy tajribasi, urf-odatlari, diniy e'tiqodi va ijtimoiy tuzilmasiga asoslanadi. Ingliz va o'zbek tillari bu borada o'ziga xos aksiologik tizimlarga ega bo'lib, ularning muloqotda tutgan o'rni madaniyatlararo farqlarni chuqurroq tushunishga xizmat qiladi.*

Kalit so'zlar: *Nutqiy muloqot, aksiologik birliklar, muloqot, funksiya, lingvomadaniy birliklar, psixolingvistika.*

O'zbek tilida aksiologik birliklar odatda kollektivizm, hurmat, muloyimlik, sabr-toqat, mehmondo'stlik, or-nomus, e'tiqod kabi qadriyatlarga asoslanadi. Bu qadriyatlar turli nutqiy vositalarda, xususan maqollar, iboralar, duo va tabriklar, kinoyaviy ifodalar orqali namoyon bo'ladi. Masalan, “kattaga hurmat – kichikka izzat”, “duo olgan – yo'l topar”, “yaxshilik qil – qaytmasang ham hayit bo'ladi” kabi ifodalar o'zbek xalqining qadriyatlar tizimida hurmat, ezgulik va sabr ustuvor o'rin tutishini ko'rsatadi. Har bir bunday birlikning muloqotdagi o'rni faqat semantik ma'no bilan cheklanmasdan, balki ijtimoiy vazifani ham bajaradi — bu birliklar orqali muloqot ishtirokchilari o'zaro ijtimoiy masofa, hurmat darajasi, axloqiy mezonlarga rioya qilishni bildiradilar.

Ingliz tilidagi aksiologik birliklar esa ko'proq shaxsiy erkinlik, individual fikr, huquq, tenglik, pragmatizm, aniqlik va tezkorlikka asoslanadi. “Time is money”, “Everyone is entitled to their own opinion”, “Honesty is the best policy”, “Live and let live” kabi iboralar ingliz tilida ko'p uchraydigan qadriyatlarni ifodalaydi. Bunday birliklar muloqotda shaxsiy fikr bildirish, qarorlar uchun mas'uliyat olish, mantiqiy yondashuv va natijaga intilish kabi tamoyillar bilan uzviy bog'langan. Ingliz muloqotida bunday qadriyatlar ravshan va ochiq ifodalanadi; sukunat, bilvosita murojaat yoki istihola ko'pincha noto'g'ri talqin qilinadi.

Aksiologik birliklarning muloqotdagi o'rni ularning qanday funksiyani bajarishiga bog'liq. O'zbek nutqida aks ettirilgan birliklar ko'pincha muloqotni yumshatish, ijtimoiy muvozanatni saqlash, ehtiromni bildiruvchi vosita sifatida xizmat

FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQRISH INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI VOLUME-2, ISSUE-4

qiladi. Masalan, o'zbek kishi muloqotda "agar xato bo'lsa, kechiring", "sizga bog'liq, lekin men shunday o'ylayman", "iloji bo'lsa" kabi iboralarni ishlatish orqali hurmatni ustuvor qo'yadi, bu esa muloqotdagi qarama-qarshilikni oldini oladi. Ingliz tilida esa "I disagree, but I respect your opinion", "With all due respect", "I'm afraid I have to correct you" kabi iboralar yordamida axloqiy qadriyatlar saqlangan holda fikr bildirilib, ochiqlik saqlanadi. Bunda madaniy qadriyatlar bilvosita emas, balki muvofiqlashtirilgan til vositalari bilan namoyon bo'ladi. Yana bir muhim jihat — aksiologik birliklar kontekstga qarab turlicha talqin qilinishi mumkin. Masalan, o'zbek tilida "ota-onangning duosini ol" degan ifoda axloqiy-axboriy birlik bo'lib, bunda ota-onaning roziligi hayotda muhim omil ekani ta'kidlanadi. Ingliz tilida bunday qadriyat biroz boshqacha ifodalanadi: ota-onaning hurmati saqlansa-da, qarorlar mustaqil qabul qilinadi. "Follow your own path" yoki "Make your own decisions" degan iboralar buni tasdiqlaydi. Bu esa shuni ko'rsatadiki, har ikki tilda aksiologik birliklar mavjud bo'lsa-da, ular turlicha yo'nalishda ishlaydi.

Nutqiy muloqotda aksiologik birliklar faqat lingvistik emas, balki pragmatik vazifani ham bajaradi. Ular yordamida muloqot ishtirokchilari o'z niyatini nozik va madaniyatga mos shaklda ifodalaydi, qarama-qarshiliklarni bartaraf qiladi yoki o'z mavqeini bildiradi. Masalan, ingliz tilida tanqid qilayotganda "constructive criticism" iborasi bilan yumshatilgan, ijobiy ma'noga ega tanqid bildiriladi. O'zbek tilida esa "mening fikrim noto'g'ri bo'lishi mumkin, lekin..." kabi iboralar orqali ehtiyotkorlik va or-nomus qadriyati saqlanadi.

Til o'rganishda yoki tarjimada aksiologik birliklarni bilmaslik madaniy xatolarga olib kelishi mumkin. Masalan, o'zbekcha "Xudo xohlasa" iborasi ingliz tilida oddiy "Hopefully" deb tarjima qilinsa ham, mazmun jihatdan farq mavjud. O'zbek tilida bu ibora chuqur diniy, taqdirga ishonish kabi ma'nolarni o'z ichiga olsa, ingliz tilidagi muqobili shunchaki umid bildiradi. Yoki ingliz tilidagi "It's none of your business" kabi iborani to'g'ridan-to'g'ri tarjima qilish (bu sening ishing emas) o'zbek madaniyatida odobsizlik yoki haqorat sifatida qabul qilinadi.

Shu sababli ham aksiologik birliklar nafaqat tilshunoslikning, balki tarjima nazariyasi, madaniyatlararo kommunikatsiya, psixolingvistika kabi sohalarning ham dolzarb mavzusidir. Har bir aksiologik birlik tilga nafaqat semantik yuklama, balki madaniy kod sifatida ham kiradi. Ular orqali til egasining dunyoqarashi, jamiyatdagi o'rni, orzu-umidlari va e'tiqodlari ifodalanadi.

Ingliz va o'zbek tillarining lingvomadaniy hamda aksiologik birliklarini qiyosiy tahlil qilish, har ikki til vakillarining dunyoqarashi, qadriyatlar tizimi, muloqot odobi va nutqiy strategiyalaridagi farq va o'xshashliklarni aniqlash imkonini beradi. Har bir til o'zining madaniy konteksti bilan yashaydi, shakllanadi va rivojlanadi. Shunday

FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQRISH INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI VOLUME-2, ISSUE-4

ekan, tilga singdirilgan qadriyatlar — ya'ni aksiologik birliklar — va ular bilan bog'liq bo'lgan lingvomadaniy komponentlar bu tillar orasidagi muhim farqlarni ko'rsatib beradi.

O'zbek tilida lingvomadaniy birliklar ko'proq jamoaviylik, ijtimoiy tartib, yoshi ulug'larga ehtirom, oilaparastlik, diniy e'tiqod va ehtiromlilik asosida shakllanadi. Bu birliklar odatda barqaror iboralar, maqollar, duo-tilaklar, kinoya va istiholali iboralar orqali ifodalanadi. Masalan, "Xudo asrasin", "Yo'l boshida duo oling", "Yaxshilik qil — suvi yo'q ketmaydi", "To'y bo'lsin!" kabi iboralar xalqning madaniy olamini ifoda etadi. Bu birliklarning ishlatilishi muloqotda axloqiy tartibni saqlash, mo'tadillik va ijtimoiy muvozanatni ta'minlashga xizmat qiladi.

Ingliz tilida esa lingvomadaniy birliklar ko'proq shaxsiy yutuqlar, mustaqillik, vaqtga nisbatan hurmat, aniq fikr bildirish, tenglik va natijaga yo'naltirilganlik asosida qurilgan. "Don't waste my time", "Speak your mind", "You only live once", "What goes around comes around" kabi iboralar orqali shaxsiy mas'uliyat, erkinlik va ijtimoiy adolatga urg'u beriladi. Bu birliklar muloqot ishtirokchilari o'rtasidagi soddalik, ochiqlik va vaqtni tejash kabi qadriyatlarning ustuvorligini ko'rsatadi.

Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, o'zbek tilidagi lingvomadaniy birliklar ko'proq bilvosita va ehtiromli ifodalarni afzal ko'rgan bo'lsa, ingliz tilidagi birliklar esa bevosita va aniq maqsadga yo'naltirilgan iboralarni ustun ko'radi. Masalan, o'zbek tilida qarshi fikr bildirayotganda "bilmasam-u, lekin..." yoki "mening fikrim to'g'ri bo'lmasligi mumkin..." kabi ehtiyotkor, kinoyaviy iboralar ishlatiladi, bu orqali orani saqlash, kimgadir ozor yetkazmaslik niyati aks ettiriladi. Ingliz tilida esa bu kabi vaziyatda "I see your point, but I disagree" yoki "With all due respect..." kabi iboralar ishlatiladi. Har ikkisi ham bahsli fikr bildirishga xizmat qilsa-da, ularning semantik va madaniy fonlari tubdan farqlanadi.

Aksiologik birliklarning qiyosiy tahlili ham shuni ko'rsatadiki, har bir tilda qadriyatlar turlicha shakllangan va ularni ifodalovchi vositalar har xil. O'zbek tilida ota-onaga hurmat, sabr-toqat, hayoni saqlash, andisha bilan gapirish, duo qilish kabi qadriyatlar asosiy o'rinda turadi. Ingliz tilida esa bolalikdan "stand up for yourself", "follow your dreams", "tell the truth", "be independent" kabi qadriyatlar singdiriladi. Bu esa jamiyatning har bir a'zosidan faol, mas'uliyatli va o'z fikriga ega bo'lishni talab qiladi.

Shu o'rinda til va madaniyatning o'zaro bog'liqligi aniq ko'zga tashlanadi. Til — bu madaniyatning nafaqat ifodasi, balki uning tashuvchisi hamdir. Til orqali madaniyat o'zini namoyon qiladi, qadriyatlar esa til orqali avloddan avlodga o'tadi. Masalan, o'zbek tilida "bir og'iz gap bilan dunyoni buzish mumkin", "avval o'yla, keyin so'zla" kabi iboralar nutqiy ehtiyotkorlikni ta'minlaydi. Ingliz tilida esa "Think before you

FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQRISH INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI VOLUME-2, ISSUE-4

“speak” iborasi mavjud bo‘lsa-da, u o‘zbekcha ifodadek kuchli ijtimoiy zamin bilan bog‘lanmagan. Bu yerda farq faqat leksik shaklda emas, balki aksiologik va pragmatik jihatdan ham mavjud.

Qiyosiy tahlilda yana bir muhim jihat — vaqt tushunchasi bilan bog‘liq birliklarning farqidir. O‘zbek tilida vaqt muqaddas ne‘mat sifatida qaralsa-da, uni o‘tkazish, vaqtga nisbatan sust yondashuv ayrim holatlarda seziladi. Ingliz tilida esa “Time is money”, “Don’t be late”, “On time is late” kabi iboralar orqali vaqtni qadrlash, unga javobgarlik bilan yondashish kuchli ifodalangan. Bu esa ikki tilda vaqtga nisbatan aksiologik yondashuvlar farqli ekanini ko‘rsatadi.

Shuningdek, insonlararo munosabatlar kontekstida ham farqlar mavjud. O‘zbek tilida hurmat bildiruvchi iboralar ko‘plab so‘zlovchilar tomonidan ishlatiladi: “domla”, “ota-ona roziligi”, “yo‘lini bersin”, “Yaratganning nazari tushgan bo‘lsin” kabi. Ingliz tilida esa ko‘proq netral (neytral) yoki individualist ifodalar uchraydi: “My parents support me”, “It’s my decision”, “You should do what’s right for you”. Bu esa har ikki jamiyatda oilaviy munosabatlar va shaxsiy hayotga nisbatan yondashuv farqlarini ko‘rsatadi.

Tahlil davomida shuni aytish joizki, har ikkala tilda ham qadriyatlarini ifodalovchi birliklar mavjud bo‘lsa-da, ularning madaniy ildizlari, semantik og‘irligi va ishlatilish konteksti farqli. Ingliz tilidagi birliklar ko‘proq ratsional, ochiq, muhokamaga asoslangan bo‘lsa, o‘zbek tilidagi birliklar ko‘proq konnotativ, hissiy va axloqiy qatlamlarga asoslanadi.

Bu farqlarni tushunish faqat tilshunoslar yoki tarjimonlar uchun emas, balki chet elga chiqqan, xorijiy do‘stlar orttirgan yoki xalqaro biznes yuritayotgan har bir inson uchun muhimdir. To‘g‘ri tushunilmagan yoki noto‘g‘ri qo‘llangan bir aksiologik birlik butun muloqotning samarasiz yakunlanishiga sabab bo‘lishi mumkin. Shuning uchun ham lingvomadaniy va aksiologik birliklarning qiyosiy tahlili bugungi globallashuv jarayonida alohida ilmiy va amaliy ahamiyatga ega.

Ingliz va o‘zbek tillaridagi aksiologik birliklarning qiyosiy tahlili shuni ham ko‘rsatadiki, til faqat aloqa vositasi bo‘libgina qolmay, balki ijtimoiy-siyosiy, tarixiy, diniy va iqtisodiy sharoitlar ta’sirida shakllanadigan qadriyatlar tizimini o‘zida mujassam etgan murakkab hodisadir. Har ikki tilda ham qadriyatlar tizimi o‘z tarixiy taraqqiyoti davomida ma’lum ma’noda universallashtirilgan, biroq ularning ifoda shakllari, uslubi va semantik yuklamalari madaniyatga xos tarzda turlicha rivojlangan.

Masalan, o‘zbek tilida qadimiy va chuqur ildizga ega bo‘lgan “or-nomus”, “vijdon”, “sharm-hayo”, “inoqlik”, “birodarchilik” kabi birliklar jamiyatning umumiy axloqiy negizini ifodalaydi. Ingliz tilida ham “dignity”, “integrity”, “honor”, “modesty” kabi tushunchalar mavjud, biroq ularning muloqotdagi ishlatilish

**FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQRISH
INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI
VOLUME-2, ISSUE-4**

chastotasi, kontekstdagi rolga qaralsa, bu birliklarning o'zbek tilidagidek ijtimoiy bosim yoki jamiyat tomonidan nazorat kuchi sifatidagi o'rni kuchli emas. Masalan, ingliz tilida "sharm-hayo"ga teng keladigan "modesty" iborasi bor bo'lsa-da, u odatda haddan ortiq e'tibor beriladigan ijtimoiy qadriyat emas, balki shaxsiy fazilat sifatida qaraladi. Aksincha, ochiq fikrlilik, o'zini ifoda eta olish, erkin tanlov qilish kabi qadriyatlar ustuvor hisoblanadi.

Muloqot kontekstida bu farqlar yanada ravshanlashadi. O'zbek tilida "odamdan uyal", "yuzingga qanday qarayman?", "senga qarab boshqalar ham gapiradi" kabi iboralar shaxsiy harakatlarning jamoa qarashlari bilan baholanishi odatiy hol ekanligini bildiradi. Ingliz tilida esa "It's your life", "You do you", "Don't worry about what others think" kabi iboralar orqali insonning o'z tanloviga hurmat qilish, tashqi bahoga bog'lanib qolmaslik qadriyat sifatida ilgari suriladi. Bu esa har ikkala tilda ijtimoiy me'yorlarning va o'zini anglashning har xil tarzda ifodalanishini namoyon etadi.

Shuningdek, har ikki tildagi tabriklash, tasalli berish, minnatdorchilik bildirish, kechirim so'rash kabi ijtimoiy nutq aktlarida ham lingvomadaniy va aksiologik tafovutlar ko'zga tashlanadi. O'zbek tilida "Yarim tunda uyg'otib qo'ydim, kechirasiz", "Rozi bo'ling", "Ishlaringizga baraka", "Ko'nglingizni og'ritgan bo'lsam, ming afsus" kabi ifodalar nafaqat odob doirasida aytiladi, balki ular orqali muloqot jarayonida ijtimoiy mas'uliyat va psixologik muloyimlikni saqlashga intilish kuzatiladi. Ingliz tilida esa ushbu aktlar aniq, qisqa va ko'pincha standart shakllarda ifodalanadi: "I'm sorry to bother you", "Thanks a lot", "My condolences", "No worries", "I appreciate it". Bular ham madaniyatga xos muloyimlikni bildiradi, biroq ularning ishlatilishida emotsional daraja pastroq bo'lishi mumkin.

Yana bir e'tiborga molik jihat — tanqid va maqtov bilan bog'liq aksiologik birliklar. O'zbek madaniyatida maqtov ko'pincha bilvosita ifodalanadi, xushomad, iltifot va ehtiyotkor tarzda aytiladi. Masalan, "Odamlar siz haqingizda yaxshi gapirishayapti", "Sizning qilgan ishingizdan mamnunmiz" kabi iboralar tanqidiy baho yoki maqtovni yumshoq uslubda ifoda etishga xizmat qiladi. Ingliz tilida esa bu kabi fikrlar aniq va ravshan bo'ladi: "You did a great job!", "I really like your work", "This could be better if you try this". Bu farqlar muloqot ishtirokchilarining o'zaro masofasini, psixologik yaqinligini va jamiyatdagi kommunikativ odatlarni aks ettiradi. Qiyosiy yondashuv shuni ko'rsatadiki, til va madaniyat o'zaro chambarchas bog'langan bo'lib, har bir til o'z madaniy mezonlari orqali alohida aksiologik sistemani shakllantiradi. Bu tizimlar bir-biriga zid emas, balki turlicha. Shuning uchun ularni o'zaro solishtirish, o'rganish va anglash xalqaro kommunikatsiyada muhim o'rin tutadi. Bunday tahlillar o'z navbatida tarjima nazariyasi, chet tilini o'qitish metodikasi,

**FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQRISH
INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI
VOLUME-2, ISSUE-4**

madaniyatlararo muloqot tadqiqotlari va lingvodidaktikaga yangicha yondashuvlar olib kiradi.

Agar talabalar yoki mutaxassislar har ikki tilning lingvomadaniy va aksiologik birliklarini chuqur tushunsa, ular nafaqat grammatik yoki leksik jihatdan mukammal soʻzlay oladilar, balki muloqotda moslashuvchanlik, toʻgʻri baholash va samarali ijtimoiy pozitsiya egallash qobiliyatiga ham ega boʻladilar. Bu esa bugungi globallashgan, koʻp tilli va madaniyatlararo integratsiyalashayotgan dunyoda juda zarur kompetensiyadir.

Xulosa qilib aytganda, aksiologik birliklar har bir xalq nutqining madaniy zaminini tashkil etadi. Ingliz va oʻzbek tillarida ular turlicha shakllarda ifodalanadi, turlicha qadriyatlar tizimiga asoslanadi va muloqotda turlicha vazifalarni bajaradi. Til oʻrganuvchi yoki madaniyatlararo muloqot ishtirokchisi ushbu birliklarning maʼnosini, funksiyasini, kontekstdagi oʻrnini yaxshi anglamasa, chinakam samarali muloqot yuzaga kelmaydi. Shuning uchun ham bu birliklar chuqur oʻrganilishi va tahlil qilinishi zarur boʻlgan dolzarb ilmiy masalalardan biri boʻlib qolmoqda.

ADABIYOTLAR

1. Tursunov, A. (2020). Aksiologik birliklar va ularning lingvokulturologik xususiyatlari. Toshkent: Fan.
2. Wierzbicka, A. (1999). Emotions Across Languages and Cultures: Diversity and Universals. Cambridge: Cambridge University Press.
3. Mamatov, M. (2018). Til va madaniyat: Aksiologik aspektlar. Samarqand: Ilm ziyo.
4. Goddard, C., & Wierzbicka, A. (2002). Meaning and Universal Grammar: Theory and Empirical Findings. Amsterdam: John Benjamins Publishing.
5. Yusupova, D. (2021). "Oʻzbek tilidagi qadriyat ifodalovchi frazeologik birliklar va ularning kommunikativ ahamiyati". Filologiya va tillarni oʻqitish, 4(47), 68–74.
6. Leech, G. (1983). Principles of Pragmatics. London: Longman.
7. <https://www.forumdaily.com/uz/>
8. <https://daryo.uz/>